

УДК 371.01

ЗНАЧЕННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ В РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГА

О. М. Лисенко

ORCID 0000-0002-1029-7843

У статті розглянуто складні протиріччя соціальних процесів, що відбуваються у сучасному суспільстві. Вони призвели до кардинальних змін парадигми освіти України.

Наголошено, що реалізація цінностей у виховному процесі забезпечить не лише якісне відтворення, а й розвиток культури. Педагогічний процес розглядається як відкрита динамічна система, що об'єднує процеси навчання, виховання, а також розвиток та особистісне самоудосконалення. Його сутність полягає у єдності навчання, виховання та розвитку.

Доведено, що у дослідженнях останніх десятиліть ученими осмислено сутність цінностей у контексті філософського, психологічного та педагогічного підходів. На їхній основі виокремлено притаманні для них аксіологічні аспекти: ціннісна спрямованість освіти.

Наголошено, що сучасна Україна знаходиться в стані формування нової соціально-економічної системи.

Автор поділяє думку учених, що темпи і характер розвитку суспільства безпосередньо залежать від особистісної позиції, мотиваційно-вольової сфери, життєвих пріоритетів, моральних принципів, моральних норм і духовних цінностей людини.

Стверджено, що актуальною стає проблема розвитку духовних цінностей і особистісного потенціалу педагога. Це і виділяє його головну місію – збереження, відродження традиційних духовних цінностей.

Доведено, що перспективним в сучасних соціокультурних умовах вважаємо розвиток саме духовних цінностей, адже особистісний потенціал педагога повинен стати основним об'єктом уваги педагогічної спільноти.

Ключові слова: духовність, культура, цінності, духовні цінності, ціннісний потенціал педагога.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Складні протиріччя у соціальних процесах, що відбуваються у сучасному суспільстві, призвели

до кардинальних змін парадигми освіти України. Її концептуальним принципом в системі вищої освіти було виокремлено ідею пріоритету інтересів особистості адекватно до сучасних тенденцій суспільного розвитку і орієнтації на повноцінну реалізацію внутрішнього потенціалу кожного студента на етапі його навчання у вищому закладі освіти. Оскільки її реалізація у ЗВО покликана забезпечити не лише якісне відтворення, а й розвиток культури, педагогічний процес розглядається як відкрита динамічна система, що у свою чергу об'єднує процеси навчання, виховання, а також розвитку та особистісного самоудосконалення, його сутність полягає у єдності навчання, виховання та розвитку. По цьому особливій увазі надається реалізації принципово нових цілей вищої освіти, які уможливають досягнення не лише визначеного рівня розвитку окремої особистості, а й суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми. У дослідженнях останніх десятиліть ученими осмислено сутність цінностей у контексті філософського, психологічного та педагогічного підходів і на їхній основі виокремлено притаманні для них аксіологічні аспекти: ціннісна спрямованість освіти (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремінь, О. Сухомлинська), аксіогенез особистості та механізми формування і розвитку її ціннісних орієнтацій (З. Карпенко, Д. Леонт'єв, Г. Олпорт, Н. Петрук, Г. Радчук); зміст і класифікація педагогічних цінностей (С. Вершловський, В. Кузнецова, О. Савченко, В. Сластьонін), механізми сприяння професійному становленню особистості та її самореалізації (О. Бондарчук, В. Гриньова, Е. Зеєр, Л. Карамушка, О. Кочарян, П. Лушин, С. Максименко, Ю. Швалб); сутність професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього педагога (Н. Асташова, С. Камінська, О. Коростельова, З. Курлянд, Г. Лисенко, О. Мартинюк, Н. Нікітіна, В. Семиченко, С. Хмара, М. Чаїнська), специфіка формування особистісних якостей педагогів у процесі їх професійного становлення (О. Солодухова, Т. Яценко); технології діагностики ціннісних орієнтацій особистості (Л. Бурлачук, Л. Смирнов, А. Серий); функції та механізми формування ціннісних орієнтацій студентів (Н. Антонова, Н. Максимчук, О. Научитель, Л. Романюк, М. Шевчук); шляхи реалізації гуманістично-ціннісного підходу в освіті (О. Бондарчук, Н. Клокар, Н. Протасова).

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Таким чином, актуальність, теоретична і практична значущість порушеної проблеми, її недостатня розробленість у досягненнях сучасної освіти, а також потреба подолання виявлених протиріччя у процесі вивчення особистісного потенціалу майбутніх педагогів у руслі духовних цінностей зумовили вибір теми.

Мета статті – довести, що необхідно враховувати основи духовно-морального відродження України у системі освіти, адже цілі і шляхи її розвитку, як і розвитку нашого народу, завжди втілювалися через духовні цінності і особистісний потенціал педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Сучасна Україна знаходиться в стані формування нової соціально-економічної системи. Аналіз нормативно-правових актів, які зачіпають реформування і розвиток системи освіти, дозволяє зробити висновок про їх спрямованість на особистість і професіоналізм суб'єктів освітнього процесу.

Фундаментальні дослідження, присвячені ролі цінностей у формуванні наукового знання, здійснили українські філософи, соціологи та психологи – В. Абрамов, А. Бичко, І. Бичко, В. Бакіров, Ю. Борисова, П. Гнатенко, О. Гілон, Г. Заїченко, А. Кавалеров, В. Капітон, М. Колесников, І. Кононов, Н. Костенко, В. Малахов, А. Маковецький, І. Мороз, Л. Морозов, Є. Подольська, Ф. Прокоф'єв, А. Ручка, Е. Семенюк, О. Токовенко, Є. Швачко, В. Шевченко, В. Шубін, Н. Фролова та ін.

Ми поділяємо думку учених, що темпи і характер розвитку суспільства безпосередньо залежать від особистісної позиції, мотиваційно-вольової сфери, життєвих пріоритетів, моральних принципів, моральних норм і духовних цінностей людини. Наявна система освіти, як показує практика, лише частково орієнтована на вибудовування особистістю свого духовного світу, хоча в сучасному суспільстві значно розширилися прояви так званої духовної кризи. Сьогоднішня ситуація чітко демонструє, що значна частина населення, відірвавшись від споконвічних духовних цінностей, стала деструктивною силою суспільства. Це актуалізує реалізацію однієї з важливих функцій сучасної освіти – надання йому цілісності не тільки в сенсі єдності навчання, виховання і розвитку, а й в сенсі єдності матеріальної і духовної природи людини, єдності знання і віри, що розуміється як світоглядна переконаність особистості, без якої немислимі її самореалізація, самовизначення і розвиток особистісного потенціалу.

Проблема цінностей в гранично широкому значенні неминуче виникає в епохи знецінення культурної традиції і дискредитації ідеологічних засад суспільства. Подаємо визначення поняття цінності, запропоноване українським ученим І. Бехом. Дослідник стверджує, що систему цінностей людини слід розуміти «як складний регулятор людської життєдіяльності, який відображає у своїй структурній організації і зміст особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини

світ, і власне людину в усіх її об'єктивних характеристиках» (Бех, 2006, с. 138).

Цінністю є явище, властивість чи предмет, яким притаманна позитивна значущість для суспільства загалом і окремої особистості зокрема, що виражається в єдності об'єктивно-суб'єктивного і абсолютно-відносного як символів блага у вимірах та ідеалах (визначення наше).

«Цінність» – термін, який використовується для вказівки на значення (людський, соціальний, культурний) певних явищ дійсності, що фіксує критерії визнаного (даним суспільством чи соціальною групою), на основі яких розгортаються більш конкретні і спеціалізовані системи громадського контролю, як індивідуальні, так колективні. Засвоєння цих критеріїв на рівні структури особистості складає необхідну основу її формування та підтримки нормативного порядку в суспільстві.

На сучасному етапі саме педагогічна освіта виступає неодмінним і безумовним фактором розвитку людини, умовою його самореалізації. Україна історично характеризується підвищеним інтересом до питань духовності, моральності, а також до питань формування духовних цінностей. Педагогічний потенціал базових традиційних цінностей впливають на формування духовного світу людини, визначаючи його реальну дієвість. Знання і розуміння своєї культури, гуманістичне ставлення до всіх народів через розуміння їх духовно-моральних традицій є основоположними в процесі професійної діяльності педагога незалежно від того, на якому рівні він організовує взаємодію.

У структурі професійно-педагогічної підготовки педагога цінності займають особливе місце, будучи основою, на яку спираються всі інші компоненти системи. Цінності тут – це духовні феномени, що мають особистісний сенс і виступають орієнтирами людської поведінки, формуючи і розвиваючи життєві і професійні установки педагогів. Потреби сучасного соціуму істотно змінюють вимоги до освітньої системи та педагога.

Актуальною стає проблема розвитку духовних цінностей і особистісного потенціалу педагога. Це і виділяє його головну місію – збереження, відродження традиційних духовних цінностей, що визначають культуру як середовище, що виховує високоморальну особистість; ціннісно орієнтуючи вихованців. При цьому педагог повинен володіти цілим рядом ціннісних установок: у сфері пізнання – на особистісне знання, на розуміння; в сфері дії – на спільну творчу діяльність, на діалогічне спілкування і на гру; в сфері переживання – на емпатію, толерантність і особистісну рефлексію.

З позицій нової соціокультурної парадигми особистість педагога в інформаційному суспільстві розглядається як активний суб'єкт, здатний створювати новий простір життя, духовно наповнений. Для успішної реалізації діяльності педагогу необхідно визнати їх своїми, внутрішньо прийняти їх і визнати пріоритетними.

Виходячи з цього, ми розуміємо систему цінностей педагога як його внутрішній світ, що виникає найбільшою мірою в результаті процесу професійно-педагогічної підготовки у закладі вищої освіти. Загальновідомо – закріплені історичним досвідом духовні цінності містять: духовність – ідеали віри і потреби добра і справедливості, піднесення духовних потреб над матеріальними; соборність – ідею єднання людей і націй заради процвітання Батьківщини і свого роду; державність – основу соціальної справедливості і морального авторитету влади; народність – реальна рівність, дружба і справжня свобода народів, гарантія в забезпеченні гідного життя; патріотизм – любов до своєї Вітчизни, вірність в служінні Батьківщині і своєму народу; наступність, повагу до старшого покоління і дбайливе ставлення до національних традицій.

Результати аналізу означених типів освітніх систем дозволяють дійти висновку про те, що їх необхідно варіативно синтезувати з метою формування компетентності, здатності фахівця вільно орієнтуватися в різних сферах соціальної та професійної діяльності. Саме така освітня система, згідно з твердженнями дослідників (І. Багаєва, С. Єлканов, Ю. Жуков, Н. Кантор, Т. Персон, В. Ситаров, В. Сластьонін, Р. Стернер та ін.), розвивається на основі виявлення, поширення та активного впровадження нових соціальних цінностей, оскільки кожна освітня система функціонує і розвивається у визначеному ціннісному контексті. Тому, розглядаючи особливості ціннісного самовизначення майбутніх педагогів, необхідно оперувати суттєвими компонентами освітньої системи, такими, як:

1. Філософські цінності, значущі для освіти.
2. Результати наукового прогнозування змін в освітній сфері відповідно до змін соціальних пріоритетів.
3. Ціннісні критерії і вимоги до педагогічного процесу.
4. Інтегрування результатів досліджень аксіологічної проблематики в організацію освітньої сфери, розроблення її змісту і технологій там само.

Система цінностей, детермінована сьогоденням, і передусім соціальними катаклізмами у сфері культури, передбачає суттєві зміни у формуванні пріоритетних якостей, які слід опановувати майбутнім педагогам. Особлива значущість порушеної нами проблеми визначається

також і тим, що саме педагоги в суспільстві є соціально і традиційно усталеними трансляторами ціннісних пріоритетів підростаючим поколінням. Тож, необхідними є чіткі уявлення про весь аксіологічний понятійно-категоріальний апарат, притаманний сучасній вищій педагогічній освіті України. Потенціал особистості, що володіє властивостями системної якості, що розглядає акмеологія, дає підставу гіпотетично стверджувати наявність ієрархії в системі потенціалів людини (А. Деркач, В. Зазикін, В. Марков), в яку включають біологічний, психічний і особистісний. Останній (особистісний) характеризується п'ятьма основними різновидами: пізнавальним, морально-етичним, комунікативним, естетичним, творчим (Е. Гуськова). У зв'язку з цим доцільно зупинитися на складових особистісного потенціалу педагога.

Потенціал педагога як особистості вбирає у себе можливість і здатність людини жити у світі науки, релігії, культури, слідувати моральним нормам, по-новому спрямовувати ціннісні орієнтації. Однак сучасний педагог навіть в розвиненому інформаційному суспільстві залишається живим співрозмовником, наставником, з яким здійснюється взаємодія, який формує людину на основі прикладу чи взірця. Звичайно, інформаційне суспільство розширило сферу впливу на людину, включивши сюди рекламу, телебачення, Інтернет і тому подібне – вплив ЗМІ в цілому, але живе особистісне спілкування зберігає за собою перевагу теплоти, прихильності, відчуття турботи і відповідальності. Педагог як професія залишається і сьогодні в традиційному здійсненні своєї місії, тому найважливішою запорукою успіху педагога в умовах інформаційного суспільства є постійний розвиток особистісного потенціалу у взаємозв'язку з духовними цінностями. Саме традиційні духовні цінності українського суспільства орієнтовані на глибинне розуміння людини, пошуки сенсу його життя. Звернення до духовних цінностей і сенсів народу є нагальним завданням сучасної педагогічної освіти. Повернення до вікових духовних цінностей, до національних традицій – нагальна потреба нашого часу. Чи відбудеться це повернення, залежить багато в чому від педагога. Особливості професійної діяльності педагога визначаються складністю і плинністю, нестандартністю предметів розгляду, впливу, пошуку, плинністю меж, що розділяють соціальні явища. У зв'язку з цим педагогу важливо орієнтуватися на цінності, обрані ним в якості еталонних.

Роль духовних цінностей у формуванні особистості була головною дискусійною темою наукового співтовариства. А. Дістервег (1967), наприклад, підкреслював, що можливість якісного виконання освітніх завдань, поставлених перед учителем, залежить багато в чому від набору професійних цінностей. Учений-педагог визначив спектр цінностей, без

яких неможливо уявити особистість учителя-вихователя: «Вся діяльність вчителя повинна бути прикладом організованості, точності, сумлінного виконання своїх обов'язків» (с. 317).

Тут необхідно уточнити важливість присвоєння педагогом системи цінностей, яка поступово трансформується в певний внутрішній стандарт людської поведінки, стає внутрішньою позицією, яка детермінує взаємодію з оточенням, що у свою чергу сприяє продуктивній професійній діяльності, ефективному та успішному розвитку. Крім того, в потенціал педагога як будь-якої особистості входять здоров'я – психічне, душевне, особистісне і психологічне, змістовне наповнення життя (інтереси і стимули жити, смисли життя, улюблена справа), інтелект загальний і емоційний. Саме для педагога поєднання цих внутрішніх складових має найбільше значення, оскільки визначає такі зовнішні показники, як внутрішня культура і свобода, добровільна відповідальність, життєві стратегії та ціннісні орієнтації, бачення перспектив, необхідні для духовного виховання підростаючого покоління.

Відзначимо, оскільки спрямованість особистості на певну діяльність обумовлена мотиваційно-смысловим конструктом, то особистісний потенціал педагога забезпечує ефективність діяльності (С. Каверін, А. Маслоу, К. Платонов, Л. Фрідман та ін.). Таким чином, потенціал слід розглядати як взаємодію між трьома основними групами якостей: мотивація, загальні і спеціальні здібності, креативність, а також якісне своєрідне поєднання цих факторів, кожен з яких змінюється, набуває принципово іншого характеру в залежності від наявності і ступеня розвитку інших складових. Для того щоб донести справжні смисли духовних цінностей, педагог повинен визначитись із своєю професійною позицією по відношенню до них, щоб не бути введеним в оману текстами окремих підручників (історії, суспільствознавства, географії), інформацією в Інтернеті, ЗМІ.

Виявлений педагогічний потенціал культурно-світоглядної спрямованості педагога породжує ціннісно-смыслову відповідальність у виробленні власної педагогічної позиції, яка дозволяє здійснювати організацію та керівництво сучасними освітніми процесами і узгоджувати діяльність суб'єктів освіти. На підставі проведеного теоретичного аналізу різних освітніх моделей, які спираються у своїй навчально-виховній діяльності на духовні цінності, можна відзначити загальну тенденцію: в Україні відроджується вітчизняна традиція залучення підростаючих поколінь до національних духовних цінностей. Це, в свою чергу, ставить нові завдання перед системою педагогічної освіти, покликаної готувати

педагогів, здатних в неспотвореному вигляді транслювати ці цінності, залучаючи до них дітей.

Теоретичне дослідження дозволило визначити шляхи здійснення взаємозв'язку особистісного потенціалу педагога і духовних цінностей:

- через розробленість ідей і механізмів безперервної освіти, орієнтованого на розвиток особистісного потенціалу, осмислення духовних цінностей, створення умов для проектування і реалізації індивідуальної освітньої траєкторії;

- створення єдиного науково-методичного освітнього простору як відкритого середовища, перебуваючи в якому педагог може визначати варіанти становлення та розвитку особистісного потенціалу з урахуванням духовних цінностей;

- концепцію особистісно орієнтованого підходу, що враховує ціннісні орієнтації і потреби педагогів у розвитку свого потенціалу;

- облік мотивів професійного розвитку педагога, що дозволяє пропонувати відповідний зміст духовних цінностей, коригувати його.

Серед розроблюваних технологій реалізації духовного розвитку і виховання особистості першочерговим завданням сучасної педагогічної освіти слід пам'ятати, що моральний приклад педагога має найважливіше значення для духовного становлення особистості того, хто навчається в ході засвоєння змісту духовних цінностей. У сучасному, постійно мінливому суспільстві система духовних цінностей і ціннісні орієнтації покликані зберегти стійкість внутрішнього світу педагога, а через нього і дітей (Костюкова, 2013).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Педагогічна діяльність вимагає постійної творчої готовності, пошуку нетривіальних і в той же час оптимальних рішень в нестандартних професійних ситуаціях, стійкого самовизначення в духовних цінностях. Тому найважливішою запорукою успішної професійної діяльності педагога в умовах сучасного суспільства постає вимога постійно розвивати особистісний потенціал, що включає, як було зазначено раніше, досить велике коло якостей і властивостей. Отже, своєрідним ядром особистості педагога слід визнати її ціннісно-смысловий потенціал, який є складною, нелінійною, відкритою і самоорганізовуваною системою. Вказана система актуалізує гуманістичну спрямованість світобачення педагога, його здатність до творчої самореалізації і духовного саморозвитку в імовірнісному просторі соціального та професійного життя. Виходячи з цього, перспективним в сучасних соціокультурних умовах вважаємо розвиток саме духовних цінностей, адже особистісний потенціал педагога повинен стати основним об'єктом уваги педагогічної спільноти.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
2. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1967. С. 317.
3. Костюкова Т.А. Традиционные духовные ценности и современная образовательная практика. *Вестн. Томского гос. пед. ун-та*. 2011. Вып. 13. С. 141–144.

References

1. Bekh, I. D. (2006). *Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti [Fostering a personality: ascent to spirituality]*. Kyiv: Lybid (ukr).
2. Disterveg, A. (1967). *Izbrannye pedagogicheskie sochineniya [Selected pedagogical works]*. Moscow: Izd-vo APN RSFSR (rus).
3. Kostyukova, T. A. (2011). *Traditsionnye dukhovnye tsennosti i sovremennaya obrazovatel'naya praktika [Traditional spiritual values and modern educational practice]*. *Tomsk State Pedagogical University Bulletin*, # 13, 141–144 (rus).

ЗНАЧЕНИЕ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПЕДАГОГА

А. Н. Лысенко

В статье рассмотрены сложные противоречия социальных процессов, происходящих в современном обществе. Они привели к кардинальным изменениям парадигмы образования Украины.

Отмечено, что реализация ценностей в воспитательном процессе обеспечит не только качественное воспроизведение, но и развитие культуры. Педагогический процесс рассматривается как открытая динамическая система, объединяющая процессы обучения, воспитания, а также развитие и личностное самосовершенствование. Его сущность заключается в единстве обучения, воспитания и развития.

Доказано, что в исследованиях последних десятилетий учеными осмыслена сущность ценностей в контексте философского, психологического и педагогического подходов. На их основе выделены характерные для них аксиологические аспекты, ценностная направленность образования.

Отмечено, что современная Украина находится в состоянии формирования новой социально-экономической системы.

Автор разделяет мнение ученых, что темпы и характер развития общества напрямую зависят от личной позиции, мотивационно-волевой сферы, жизненных приоритетов, нравственных принципов, моральных норм и духовных ценностей человека.

Подчеркнуто, что актуальной становится проблема развития духовных ценностей и личностного потенциала педагога. Это и выделяет его главную миссию – сохранение, возрождение традиционных духовных ценностей.

Доказано, что перспективным в современных социокультурных условиях считается развитие именно духовных ценностей, ведь личностный потенциал педагога должен стать основным объектом внимания педагогического сообщества.

Ключевые слова: духовность, культура, ценности, духовные ценности, ценностный потенциал педагога.

THE IMPORTANCE OF SPIRITUAL VALUES IN THE DEVELOPMENT OF THE PERSONAL POTENTIAL OF THE TEACHER

O. M. Lysenko

The article deals with the complex contradictions of social processes occurring in modern society. They led to radical changes in the paradigm of education in Ukraine.

It was emphasized that the realization of values in the educational process will ensure not only qualitative reproduction but also the development of culture. The pedagogical process is considered as an open dynamic system that combines learning, education, development and personal self-perfection. His essence lies in the unity of education, education and development.

It has been proved that in studies of the last decades the students comprehended the essence of values in the context of philosophical, psychological and pedagogical approaches. On their basis, the inherent axiological aspects are distinguished for them: the value orientation of education.

It is emphasized that modern Ukraine is in a state of formation of a new socio-economic system.

The author shares the opinion of scientists that the pace and nature of the development of society directly depends on the personal position, motivational-volitional sphere, life priorities, moral principles, moral norms and spiritual values of man.

It is confirmed that the problem of development of spiritual values and personal potential of the teacher becomes actual. This highlights his main mission – preservation, revival of traditional spiritual values.

It is proved that perspective in contemporary socio-cultural conditions is the development of spiritual values, because the personal potential of a teacher should become the main object of attention of the pedagogical community.

Key words: Spirituality, culture, values, spiritual values, teacher's value potential.

Лысенко Олександра Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна). E-mail: lysenkowa@gmail.com

Lysenko Oleksandra Mykolaivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education of the Pedagogical Faculty, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine). E-mail: lysenkowa @ gmail.com